

УДК 167.7

DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.1.07

Т. В. Маменко,
аспірант Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: zlokara@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

СЕМІОТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПІРСА

У статті розглядаються семіотичні категорії Ч. С. Пірса: Firstness, Secondness, Thirdness. Їх розробка привела Пірса до критики модерної теорії дуального знаку і побудови логіки зв'язків у структурі знаку, заснованої на тріаді знаку, об'єкта та інтерпретанти. Модерний дуалізм знаку, в якому пов'язувалися два компоненти, означник і означене, замінюється у Пірса тріадною моделлю, завдяки введенню ним у структуру знаку інтерпретанти. Пірс спирався на методологічні наслідки чотирьох нездатностей, а саме – жодної інтроспекції, ніякої інтуїції у значенні неінференційного пізнання, жодної думки без знаків, і жодної концепції абсолютно непізнаваного – для критики картезіанства. Це дало можливість Пірсу переосмислити класичну атомістичну концепцію мови і довести, що знак не існує ізольовано у вигляді окремої ідеї чи символу, але завжди вплетений у сітку інших знаків. Таким чином, підхід Пірса демонструє голістський підхід до мови та дійсності як системи знаків. Для Пірса концепція семіозису була центральним поняттям його семіотичної теорії. На думку Пірса, жоден предмет не функціонує як знак, доки не буде сприйнятий як такий. Кожен знак здатний генерувати інтерпретанту, і цей процес практично нескінченний. Ідея семіозису виражає саму суть відносин між знаком і зовнішнім світом: об'єкт репрезентації існує, але він недоступний, немов «захований» у низці семіотичного опосередкування. Однак пізнання цього об'єкта можливе лише шляхом вивчення породжених ним знаків. Щоб знати, що означає даний знак, розуму необхідний певний досвід об'єкта цього знака, досвід за межами цього знака або знакової системи, але пов'язаний з ним.

Ключові слова: *семіотика, семіозис, знак, значення, символ, категорія, монада, діада, тріада, прагматизм, мова.*

Уявлення про знаки і знакові системи є невід’ємною складовою філософських рефлексій природи мови, мислення та людської комунікації. У різні епохи ми маємо різні теорії знаків, які є спробами прояснити ті чи інші світоглядні, культурні чи філософські проблеми. Знаки можуть розумітися як такі, що мають божественне походження, чи такі, що ними написана книга Природи, або ж такі, що є витворами людей, людськими інституціями. У цій статті ми звернемося до семіотичних поглядів відомого американського філософа Ч. С. Пірса, для якого філософія наскрізь просякнута семіотикою. Ми зосередимося тут на онтологічному аспекті семіотики Пірса, спробуємо реконструювати його семіотичні категорії й показати, яким чином їхня розробка привела його до критики модерної теорії знака і філософії розуму та вплинула та подальший розвиток прагматичної і лінгвістичної філософії ХХ ст.

Для Чарльза Сандерса Пірса (1839–1814) розробка ґрунтовної теорії знаків була головним завданням його філософії. Усі його інтереси, всі науки, якими він займався, розглядалися крізь призму семіотики. Семіотика була і методом дослідження, і засобом відкриття нових істин. Це була та універсальна граматики, про яку мріяв ще Ляйбніц.

На думку Пірса, семіотика можна розуміти як спробу розглянути всі знання та досвід як структуровану систему знаків у динамічній взаємодії один з одним. Найбільш звичним прикладом такої системи знаків є людська мова. Але семіотика Пірса не обмежується цією вузькою моделлю. Мова, мислення, емоції, відчуття, формальна логіка, математика, існування людини – усе це можна розглядати як особливі знакові системи Пірса.

Як Земля в уявленні наших предків стояла на трьох китах, так і Пірсова семіотика ґрунтується на трьох категоріях, за допомогою яких він намагається осмислити мислення і реальність. До своєї трійці Пірс приходять не одразу, але, віднайшовши її, вже тримається з нею до кінця, постійно додаючи категоріям нових властивостей, вбачаючи в них структури Всесвіту. Дослідники творчості Пірса намагалися переосмислити його категорії, пропо-

нували звести їх до двох [*Greenlee*] чи до чотирьох [*Hausman*]. Відзначали, що Пірсові категорії не завжди спрацьовують, особливо в питаннях етики та естетики, де він їх теж намагався застосувати. Проте для Пірса кількість категорій мала не лише логічно обгрунтовану визначеність, а й метафізичну цінність. Обгрунтування своєї тріадичності Пірс вбачав у фанероскопії – спостереженні за феноменальними проявами. Якщо ми уважно спостерігатимемо за феноменами, ми справді побачимо, що вони поділяються на три групи і перебувають у тріадних стосунках.

Обгрунтування твердження Пірса про те, що три категорії є і необхідними, і достатніми, випливає з математичних уявлень про можливість зведення n -них зв'язків. Згідно з *редукційною тезою* Пірса [3, с. 456–552]: а) тріади необхідні, оскільки дійсно тріадні зв'язки не можуть бути повністю проаналізовані з точки зору монадних та діадних предикатів, і б) тріад достатньо, оскільки немає справді тетрадних чи більших поліадних зв'язків – усі n -ні зв'язки вищого рівня можуть бути проаналізовані з точки зору тріадних та зв'язків нижчого рівня.

Пірс семіотично переосмислює класичні філософські категорії (передусім Кантові та Гегелеві) і намагається показати, в який спосіб досвід структурується в категоріяx: *первинності*, *вторинності* і *третинності* (Firstness, Secondness, Thirdness, іноді Пірс застосовує відповідні їм поняття монади, діади і тріади).

Ще у своїй ранній праці «*Про новий список категорій*», якій Пірс надавав великого значення, перебуваючи під впливом Канта (про що сам признається у цій статті, а також відзначає й інших мислителів, під впливом яких він знаходився, а саме – Арістотеля, Августина, Абельяра, Іоанна Солберійського, Томи Аквінського, Д. Скота, В. Окама, Дж. Лока, Дж. Берклі, Д. Г'юма та ін.), він намагається провести аналітику *категорій*, які являють собою механізми, що дають можливість звести розмаїття чуттєвих вражень до певної інтелектуальної єдності. Кант виокремлює категорії на підставі поділу суджень у логіці за критерієм *кількості*, *якості*, *модальності та зв'язку*. Відрізняючи в кожній групі по три можливих варіанти, він отримує 12 категорій. Пірс намагається зазирнути в саму структуру висловлювань (proposition). Як відомо, висловлювання, утворені зв'язком суб'єкта і предиката: «S є P». Пірс виок-

ремлює 5 таких базових категорій: *буття, якість, зв'язок, репрезентація, субстанція*. Субстанція є суб'єктом, дієслово-зв'язка «Є» виражає буття, предикат набуває статусу «якості», «зв'язку» чи «презентації».

Єдність, до якої розуміння зводить відчуття, є єдністю пропозиції, тобто єдності суб'єкта з предикатом. Поняття *буття* саме по собі не має жодного змісту, воно є точкою поєднання предиката із суб'єктом [11, с. 2]. Це легко передати українською мовою, де в пропозиції «піч (є) чорна» форма теперішнього часу дієслова бути, а саме – «є», може бути взагалі відсутня, що неможливо в англійській. Слідуючи за Кантом, Пірс твердить, що поняття буття не може бути предикатом. Функцією поняття буття є поєднання якості з конкретною субстанцією. Буття – щось ще не визначене, «*те, що є*». Субстанція – визначене буття, «*ось це*».

При переході від поняття буття до поняття субстанції *якість* є тією першою категорією, яка покладається в основу. Оскільки кожна пропозиція містить не лише вказівку на субстанцію, а також на її *якісні* характеристики. Якість не дається безпосередньо у відчутті, відчуттю має передувати контраст або схожість з іншою якістю. У цьому можна побачити системний голістичний підхід Пірса, що відрізняє його від модерних філософів. Для Лока, наприклад, якість дається безпосередньо своєю присутністю, навіть в однині. Лок не відчуває тієї роботи мовного структурування і розрізнення, що відбулася до всякого сприйняття. Так, відчуття червоного нічого про нього не говорить поза межами мови, яка вже зробила свою роботу – впорядкувала навколишній світ і створила ніби комори, в які ми вкладаємо наші об'єкти відчуття. Ми ніби діти, які прийшли до лісу і побачили нову рослину і запитуємо в батька «*що це?*» Але мова для нас вже зробила велику роботу, проклала тунель до цієї рослини. Наше запитання засвідчує, що ми вже, мабуть, вирізняємо «живе» і «неживе», «рослини» і «тварини», «дерева» і «кущі», частини рослин, знаємо про певні види рослин тощо. І вся наука полягатиме у тому, щоб просто помістити цей об'єкт, надавши йому назву, вказуючи за потреби визначення, у систему інших понять. *Якість* сприймається як частина чогось більшого, де є інші *якості* і де є їх мовне оформлення. Тож Пірс

можна вважати одним з попередників мовного повороту у філософії ХХ ст.

Пізнання завжди опосередковується тим, що Пірс називає інтерпретантою. Інтерпретанта є явищем-посередником, що виконує функцію інтерпретації. Вона є тим явищем, що зіставляє портрет з особою, яку він зображує, слово – з предметом, що ним позначається. Інтерпретанта – це розуміння, яке ми маємо, сприймаючи знак, розуміння зв'язку означника з означуваним. Інтерпританта дає можливість краще розуміти знак, вона функціонує як перекладач (translator). Важливість інтерпританти полягає у тому, що вона дає змогу подолати дуалізм, властивий розумінню знаку в новочасній філософії. Значенням було дуальне відношення між знаком і об'єктом, для Пірса ж знак має значення лише зазнаючи інтерпритації. Інтерпретанта є основним компонентом знака. Вона встановлює, в якому відношенні *щось* заміщує *щось* інше. Інтепретанта – це ідеальний компонент знака. Оскільки в будь-якому матеріальному об'єкті є матеріальний і ідеальний компонент, а сприйняття його залежить від людини, яка вбудовує кожне нове сприйняття об'єкта в контекст вже наявного у нього і таким чином постійно поповнюється знання. Знаком є думка, що відображає ситуації і об'єкти. А оскільки сутністю людини є здатність мислити, то людина – це теж знак. «Людина-знак отримує інформацію і починає означати більше, ніж означала раніше» [17, с. 49]. Як знак, людина є розчиненою у знакових процесах і залежить від знаків, що існували до неї: «людина здатна мислити тільки за допомогою слів або інших зовнішніх символів, ці останні можуть обернутися до неї і сказати: «Усьому, що ти маєш на увазі, навчили тебе ми, і навіть так ти здатний на це тільки тією мірою, якою ти звертаєшся до якогось слова як інтерпретанти своєї думки» [17, с. 49]. Життя – послідовність думки, кожна думка є знаком. «Моя мова є повною сумою мене самого, тому, що людина є думка» [11, с. 54]. У цьому виявляється яскрава відмінність Пірса від новоєвропейської концепції знаку. У Пірса мова, знак передує індивіду, людському пізнанню, а в новоєвропейській концепції мова є результатом пізнання.

Зв'язок Пірс називає наступною категорією від буття до субстанції. Наступна категорія виникає через те, що нам потрібно зве-

сти багато відчуттів до певної єдності в *представленні, відтворенні (репрезентації)*. Зіставляючи відчуття між собою, ми зводимо їх до певного поняття як їхньої інтерпретанти. Впорядковуючи ці категорії, Пірс вказує на такі проміжні поняття, як акциденції, і називає їх, відповідно, *якість* – основою, *зв'язок* – корелятом, *репрезентацію* – інтерпретантою. Між релятом (основою) і корелятом (тим, що заміщується) завжди є ще сторона інтерпретанти як перекладача між двома, що засвідчує їх зв'язок. Так, між портретом і зображеною на ній особою є щось таке, що їх опосередковує, те третє, що вказує на їхню тотожність.

Уже тут можна побачити народження тринітарної семіотики Пірса. Пізніше Пірс постійно повертатиметься до цієї своєї ранньої праці. Так, у 1870 р., у зв'язку з розроблюваною ним новою *логікою зв'язків*, Пірс відмовляється від зведення всіх можливих суджень до структури *суб'єкт-предикат*, відповідно відкидає дві категорії, що безпосередньо впливали з такої структури, а саме – категорії субстанції та буття, і залишає предикативні категорії, які тепер отримують нові назви: *Первинності, Вторинності і Третинності*. В термінах логіки зв'язків логічні терміни називалися монадами, діадами, та тріадами (поліадами, які можна звести до тріад). Як і у Гегеля, синтез Пірса не зводиться до сталої онтології, що було в Канта. Його цікавить не характер і спосіб існування, а функціональні особливості репрезентації. У межах судження категорії виражають ідею предикації, залишаючи позаду суб'єкт, буття і субстанцію, які є похідним знанням. Логіка зв'язків цікавиться першою чергою способом зв'язків: релятом, корелятом і інтерпретантою (чи первинністю, вторинністю і третинністю, у пізнішій термінології). Питаннями буття і субстанціями займається метафізика.

Пізніше Пірс розвине названі в «Новому списку...» категорії. Аналізуючи його листи до Вікторії леді Велбі, чернетки, лекції тощо подивимся на подальшу розробку категорій.

Якість або монада є першою категорією, символічно її можна зобразити як «а-». Наприклад, «є червоне», або «є певний запах», «відчуття кохання» тощо. Вони є даностями свідомості, не таким чином, що існують в якомусь предметі, а як відчуття (feeling) самі по собі, незалежно від їх втілення. *Якість* можна роз-

глядати як диспозицію, те що може бути сприйняте. У метафізичному сенсі поняття *якості* можна порівняти з поняттям монади в Ляйбніца, найпростішої основи явищ. Якість є буттям потенційним, наголошує Пірс, адже варто їй актуалізуватися, вступити у стосунки, і ми отримаємо другу категорію, діаду. Тільки ми намагаємося її помислити, ствердити чи заперечити, ми її знищуємо. «До того, як у всесвіті щось стало червоним, така форма буття як *червінь* була, тим не менше, позитивною якісною можливістю» [CP 1.25]. Такі форми чимось нагадують форми Платона, вони є ідеальними. Не матерія існує як певна червінь, якою вона впливає на свідомість, а сама червінь є певною формою свідомості, що викликає «співчутливе відчуття червоного в наших органах чуття» [CP 1.311]. Тут може здатися, що подібна метафізика не відповідає Пірсовому знаковому контекстуалізму, але це не зовсім так. Якість не є раціональною категорією для пізнього Пірса, її можна відчувати, але не розуміти. Вона передує всякому пізнанню. Для розуміння потрібен аналіз і порівняння, тут включається знаковий процес, який уможлиблює думку. Це зближує Пірса з Бергсоном, який, як відомо, вчив про безпосереднє переживання предмета, «заглиблення в його інтимну сутність» тощо. Але Пірс не сприйняв би Бергсоновий антиінтелектуалізм, для нього якість була лише першою сходинкою у проникненні в світ явищ. Пірс наводить приклад з Адамом, який був приведений у сад Едемський, і перший погляд на світ, до всякого пізнання, до всякого найменування і є тим *первинним* «наявним, безпосереднім, свіжим, новим, початковим, оригінальним, спонтанним, вільним, живим, свідомим, невловимим» [CP 1.357]. І будь-який опис його є хибним, стверджує Пірс. Для нього це було Вітгенштайнове «невимовне», про яке треба мовчати. Ідея першої категорії є такою ніжною, що ми не можемо торкнутися її, щоб не зруйнувати [CP 1.358]. Це якісне розмаїття світу пробуджує думку до пізнання, яка, впорядковуючи, оформлюючи, визначаючи, ніколи не досягне тієї первинної даності. Пірс, слідом за Ляйбніцем, проголошує невичерпність Універсуму раціональними категоріями. Він відкидає як модерне уявлення раціоналістів про непотрібність відчуттів для пізнання, так і уявлення емпіриків про їх суб'єктивність. Навіть Лок інтелектуалізував пізнання, зводив його до комбінування знаками-ідеями та зна-

ками-словами. На думку ж Пірса вони існують цілком реально й об'єктивно, хоча пізнання з ними безпосередньо і не пов'язано. Воно пов'язано з логічною формою, раціональними структурами і зв'язками. Але дверима до пізнання є відчуття. Позбавлена відчуттів людина нічого не пізнає.

Первинність схожа на поняття інтенційності в Гуссерля, ноєзису як реального змісту переживання свідомості і на сучасне поняття квалія (qualia) в аналітичній філософії. К Льюїс, який, вважається, ввів цей термін (хоча той трапляється вже у Пірса), перебував під впливом Канта і Пірса, він розумів під квалія якісні фундаментальні характеристики, що можна розпізнати. Вони не є властивостями предметів, вони є цілком суб'єктивними.

Наступною категорією є *існування або діада*. Її можна позначити «а-в». Вона складається з двох суб'єктів, зведених до єдності. Головним є єдність, зв'язок між ними. Пірс називає цю категорію також індивідуальною подією і фактом; вона є актуальною, їй належать певні часово-просторові характеристики [СР 1.428]. Її суть поляє у боротьбі, реакції, брутальній силі. Факт має місце і він повинен його зайняти саме в певний час і в певному просторі. У боротьбі річ протиставляє себе іншій речі. Дуальності достатньо для того, щоб «показати» дійсність, так само, як двійковій системі достатньо, щоб представити всю інформацію на комп'ютері: текстову, графічну, акустичну. Факт *існування* – досить сильний, впертий факт, йому нічого не може завадити. Існуванню маленького камінця на далекій планеті в іншій Галактиці нічого не може перешкодити. Він не зникне безслідно, хіба що перетвориться на іншу форму існування. Знайомство з фактом відбувається через «опір», який він нам чинить, до всякого впливу ми не можемо навіть говорити про його існування. Через «опір» ми дізнаємося про речі. Опір не в прямому сенсі – фізичного спротиву, а у сенсі чуттєвого взагалі. Так, музика чинить опір нашому слухові, а світло – зорові. Упертий факт завжди змушує рахуватися із собою, навіть якщо ми цього і не хочемо. Постійний опір формує наш досвід [СР 1.336]. Якщо ми легко справляємося з внутрішніми ідеями, то зовнішні нас постійно примушують зважати на них. Сильний вибух миттєво відриває нас від своїх справ, створює полярність між суб'єктом і

об'єктом, «я» і «не я», свідчить про справжнє існування чогось зовнішнього щодо нашої свідомості, такого, що не залежить від нашої волі.

Остання категорія в Пірса – це *закон* (раніше Пірс називав її репрезентацією) *чи тріада*. Її можна виразити трьома внутрішньо пов'язаними між собою термінами, щось на кшталт «У» чи трикутника. Цей різновид зв'язку не може бути зведений до простіших видів, адже у процесі редукції він втратить свою самобутність. Важливість тріади для семіотики Пірса є визначальною. Уявімо собі ситуацію, що хтось (А) комусь (В) дарує квіти (С). Якщо він просто залишить квіти, а інший їх підбере, ми матимемо дві діади А-С, В-С і події дарування не відбудеться. Тріада потребує важливого елементу – наміру, чи виконання певного правила – закону, за яким відбувається акт дарування. Простого результату, що квіти опинилися у «В», тут недостатньо. Пірс наводить приклад купця в арабських казках, який випадково попав кісточкою в око джинові. Якщо він не мав такого наміру, перед нами чиста діада, але умисність, наміреність, усвідомленість свідчать про тріаду [СР 2.86] (triplicity). Тріада передбачає опосередкування розумом; всюди, де є розум, ми знаходимо тріадні зв'язки. Будь-які складніші, поліадні стосунки можуть бути зведені до простіших, проте тріаду не можна розкласти без її втрати. Третю категорію Пірс ще називає «посередником», оскільки вона пов'язує між собою, опосередковує першу і другу [СР 5.66].

Із третьою категорією пов'язаний час і регулярність подій. Загальний *закон* відкривається лише в часі і у своїй регулярній даності в досвіді. На основі досвіду ми схильні вважати, що в майбутньому речі повторяться, Сонце завтра знов зійде, настане зима, діти підростуть тощо.

Закон, як і матерія в Пірса, не існують реально поза думкою, хоча вони і не є втіленням людської думки, якій вони постають як зовнішні, об'єктивні, у своїй власній природі вони є незалежними свідомостями. «Третя категорія... складається з того, що ми називаємо законами, коли ми їх розглядаємо ззовні, проте, коли ми бачимо «обидві сторони медалі», ми називаємо їх думками» [СР 1.420]. Думки не є якостями, оскільки їх можна творити та розвивати, вони мають свої причини, а якості їх не мають. Запитува-

ти, чому червоний колір є червоним, а не зеленим, було б безумством, твердив Пірс. Хоч би як Пірс намагався витримати строгу сучасну йому наукову позицію, він все одно залишається ідеалістом, говорячи про закони як встановлений Богом порядок ідей чи властиві плюралістичним монадам звички. В одному місці він повністю стає на релігійні позиції: «Аналогія підказує, що закони природи є ідеями чи рішеннями у свідомості безмежного розуму, який... щодо нас є Божеством» [СР 5.107]. Ідеї, говорить Пірс, рухають світом; крім фізичних ідей, ідеї істини та справедливості завойовують серця людей, які, своєю чергою, ідуть за них воювати [СР 1.217].

Категорії Пірса в логічному відношенні можуть «вироджуватися», структурно бути схожими на свої прототипи, проте не функціонувати автентично. Таким виродженням, наприклад, *третинності* буде поняття казусу у кримінальному праві. Коли існує заподіяння смерті однією людиною іншій, проте кримінальна відповідальність не настає з причин відсутності умислу та неможливості передбачення наслідків своїх дій.

Автентична *вторинність* передбачає взаємодію між суб'єктами, як у судженні «Каїн вбив Авеля», вироджена вторинність настає, коли існує просто випадкове співвідношення, як, наприклад, у судженні, що Петро і Марія мешкають у Києві.

Для виведення і обґрунтування своїх категорій Пірс розробляв цілу науку феноменологію або *фанероскопію*. Вона передувала навіть логіці, виконуючи щодо неї роль онтології. Фанероскопія досліджувала фанерон, під яким Пірс розумів все, що в тому чи іншому вигляді постає перед духом [СР 1.284]. Вона досліджує об'єкти як феномени, в їх безпосередній даності, безвідносно до того, що за ними стоїть – реальний досвід чи фантазія. Пірс відмежовувався від Гегелевої феноменології, яка намагалася показати рух понять в їхньому перетворенні, натомість пропонував просто описувати ідеї, що даються свідомості. Пірсові категорії не переходять одна в одну і не «знімаються», вони є окремими світами, що відображаються один в іншому за посередництвом третього. «Усе, що ми маємо робити, – зауважував Пірс, – це лише відкрити свої духовні очі, добре подивитися на феномен і сказати, які властивості йому завжди притаманні» [СР 5.41]. Що дуже схоже на Вітген-

штайнів опис того, що у нас перед очима. Цікаво, що в іншому місці Пірс формулює ідеї, схожі на Гусерелеве «епохе». Так, він твердить, що «фанероскопія ретельно утримується від усіх спекуляцій відносно будь-яких зв'язків між її категоріями та фізіологічними фактами... Вона не створює жодних гіпотетичних пояснень, а старанно уникає їх... Зусилля дослідника мають бути спрямовані на те, щоб уникати впливу будь-якої традиції та будь-якого авторитету, якихось підстав вважати, що факти мають бути такими чи такими... Його зусилля мають спрямовуватися на те, щоб обмежити себе чесним спостереженням явищ» [CP 1.287]. Як і Гусерль, Пірс переконаний в універсальності таких описів для будь-якої свідомості.

Логіка, на думку Пірса, цілком визначається цими трьома внутрішніми поняттями, що відсилають, відповідно, до основи, об'єкта (корелята) і інтерпретанти. Так, логіка (семіотика) можлива як: 1) формальна граматики, коли вона займається формальними умовами символів в їх відношенні до власних основ чи приписаних властивостей; 2) власне логіка, що досліджує формальні умови істинності символів; 3) формальна риторика, яка займається формальними умовами *сили* символів, їх здатності апелювати до розуму, до інтерпретанти [CP 1.559]. Для кожної логіки символи, відповідно, будуть або *термінами*, або *пропозиціями*, або *аргументами*.

Розробляючи семіотику Пірс здійснює трансформацію Модерної філософії. Він критикує Декартів суб'єктивізм, який намагається виводити знання з власної свідомості, що зближує Пірса з філософами повсякденного мовлення. Шкідливо, зауважує він, робити одного індивіда абсолютним суддею істини. Декарт вчив, що потрібно розкладати складну проблему на прості, а ті, своєю чергою, зводити до перших очевидностей, що дані чітко і зрозуміло. Пірс категорично виступає проти знання, не визначеного попереднім знанням, тобто інтелектуальну *інтуїцію* він також заперечує, жодного першого, очевидного (інтуїтивного) знання він не приймає. Якби воно навіть було б, ми про нього нічого не знали б у точному значенні слова «знати», адже знати – це бачити контекст, що також зближує Пірса з Остіном і Вітгенштайном, тобто з філософією повсякденного мовлення, з лінгвістичним поворотом. Що означало б число «5», якби не було інших чисел? Що значить для

нас фігура у грі, в якій ми не знаємо значення інших фігур? Знання – це система знань, де кожна річ є знаком, що відсилає до іншого знаку. Не правильно думати, відзначає Пірс, що якщо одна думка не має значення, то і все мислення позбавлене його. Знання визначається іншим знанням, попереднім, і не відсилає ні до чого, що є поза свідомістю. Так само, як і для Барклі, для Пірса не існує непізнаного, неусвідомлюваного, невідчутого. Безпосереднє знання трансцендентального об'єкта, такого, що існує поза пізнанням, є неможливим [CP 5.213].

Якщо Кант у своїй філософії спирається на синтетичну єдність аперцепції, що становить характеристику свідомості, її здатності до споглядання, уяви, розмірковувань, то Пірс намагається зняти елемент суб'єктивності та психології і на їх місце поставити суто логічний синтаксис, семантику і прагматику. Кантова критика пізнання як аналіз розуму перетворюється на критику сенсу як аналіз знаків. Кантова трансцендентальна єдність уявлень в інтерсуб'єктивній свідомості [12, с. 177], що мала б гарантувати істину в науці, замінюється єдністю взаєморозуміння, консенсусом. Реальність – це те, в що домовилися вірити люди після тривалих роздумів і обміну думками. І хоча наші відчуття і наше ставлення до речей є різними, ми можемо, завдяки розмірковуванням, визначити спільні істини, до яких може прийти кожен; якщо хтось володіє достатнім досвідом і ґрунтовно продумає його, то він дійде тих самих істинних висновків [CP 5.384]. Істина є вірою, що об'єднує всіх дослідників; предметом цієї віри є реальність. Як бачимо, реальність, на думку Пірса, не залежить від індивідуальної свідомості, але залежить від колективної [8, с. 57]. Ось приклад істинного висловлювання за Пірсом: «Цезар перейшов Рубікон». У чому полягає його істинність? У тому, що чим далі ми будемо вести наші археологічні дослідження, тим сильніше цей висновок буде нам нав'язуватися нашим розумом, і так було б завжди, якби дослідження тривало вічно [CP 5.565]. Кожне знання, за Пірсом, не має остаточного характеру, не є абсолютним, але постійно змінюється, переосмислюється у процесі перевірки досвідом. Оже, воно є лише вірогідним. Цей принцип дослідник називає *фалібілізмом* [CP 1.171]. Він стверджує антидогматизм, критичність, самоконт-

роль і самокорекцію в науці. Подібний принцип Пірс поширює на логіку і математику. В одній з лекцій Пірс наводить такий приклад: що дає вам впевненість, що ви не знаходитесь під гіпнозом, і вам не навіюють, що два на два чотири? [СР 1.150]. Він також наводить приклади з історії науки, коли те, що віками здавалося абсолютним, змінювалося. Геометрія Евкліда для багатьох була єдиною можливою для описування дійсності до винайдення Лобачевським, Ріманом інших геометричних систем. Можемо додати, що фізика Ньютона до ХХ ст. здавалась абсолютно істинною у своїх законах до виникнення теорії відносності і квантової механіки.

Не приймає Пірс також чуттєву інтуїцію Канта. Кант приймав інтуїцію як чуттєве споглядання [13, с. 55], здатність безпосереднього чуттєвого сприйняття об'єкта, хоча відкидав можливість інтелектуальної інтуїції для людини. Для Пірса це неможливо. Так, ми відчуваємо колір лише тоді, коли маємо контраст з іншими кольорами, *знання про які ми вже маємо*, красу також не можна досягнути, не маючи поняття потворності, музичний тон сам по собі, без поєднання з іншими, не створить музики, «відчуття висоти тону визначається попередніми знаннями» [СР 5.222, 5.291]. Людське мислення, вважає Пірс, опосередковане знаками. Окрема думка не становить пізнання, вона є лише знаком серед інших знаків. Знання полягає в інтерпретації знаків. Мислення – це *процес*, діяльність, воно має своє значення лише як ланка в ланцюгу інтерпретацій. Процес інтерпретації не має початку і кінця. Але він спирається на свої закони і закономірності, які віднаходить у природі речей.

Як ми вже відзначали, Пірс був великим шанувальником Канта. Від нього він перейняв ідею, що наші відчуття не репрезентують дійсність, а самі певною мірою конститууються розумом. Звичайно, в Канта є вчення про «речі в собі», які впливають на наші відчуття, але вони не мають жодної схожості з феноменальними речами. Пірс, як ми зазначали, розуміє ці відчуття як знаки. У цьому він наслідує Лока і Барклі. Якщо Лок ще розглядає ідеї як репрезентативні знаки, то Барклі, відмовляється ставити за ідеями щось ще.

Знаки в Пірса мають тріадну структуру, що одразу ставить його в опозицію до класичної дуалістичної схеми модерної семіо-

тики. Лок, наприклад, вважав, що для пізнання достатньо ідеї, даної у відчутті і слова, яким вона позначається. При цьому ідея передує словесному знаку і може бути сприйнята без нього. Для Пірса, як ми бачили, це неможливо: по-перше, ідея пізнається лише в контрасті з іншими ідеями; по-друге, для сприйняття потрібна знаково-мовна система, що диференціює й організовує світ. І, нарешті, для Пірса важливо вказати на інтерпританту, третинність, що уможливило розрізнення і поєднання знака з об'єктом. Таким чином він повертає той прагматичний вимір, що був притаманним середньовічній та античній науці про мовні знаки.

Помилкою модерного номіналізму, як засвідчує Пірс, є бажання утворити «тріадні зв'язки» з «діадних зв'язків», адже ті речі, які номіналіст вважає надто розпливчастими, щоб фігурувати в інвентарі реального, мають пояснюватися саме «тріадними» зв'язками. Проте тріадні зв'язки є незводимими, вони не піддаються редукції. За власним прикладом Пірса, *дарунок* чогось комусь не може бути проаналізований як послідовність двох фактів, що мають «діадну» форму: спочатку особа *x* кладе об'єкт *y* (зв'язок *x* та *y*), потім особа *z* бере об'єкт *y* (зв'язок *z* та *y*). Цьому аналізу бракує *медіації* (Пірс каже *dixit*), чи *наміру* (інтенції): одна особа кладе об'єкт *для того*, щоб його взяла інша особа, або інша особа бере об'єкт *тому, що* інша особа його йому дала. Ми опиняємося в тріадному порядку, тобто в універсумі правил, в універсумі сенсу. Дарунком цей жест стає тоді, коли він робиться з певним наміром, коли його сенсом є дія дарування, а не, скажімо, показування, і цей сенс, цей намір не може бути зведений до послідовності продукованих жестів. У простій їхній послідовності він втрачається, і втрачається сенс цієї дії як дії дарування. І є важливим ще один момент: ці жести, здійснені зараз, визначають майбутнє цього об'єкта, яке включає *умовність*, різні *можливі* випадки (тоді як майбутнє як наслідок фізичної дії, діадної дії, є лише одним: об'єкт лежатиме там, куди його поклали): цей подарунок можуть прийняти, а можуть і не прийняти, його можуть прийняти і зберігати у себе, а можуть прийняти і передарувати іншому, і тоді він знову буде рухатися в надрах інституційованої системи дарунку [14, с. 239–247].

Отже, підсумуємо сказано. Семіотика Пірса базується на трьох категоріях: Монаді, Діаді і Тріаді і на принципах редукції поліадних зв'язків до тріадних і незводимості тріадних зв'язків до діадних і монадних: тріадними зв'язками можна описати всі феномени світу (див. також критику спроб нівелювати Пірсову тріаду в *Burgess*). Модерний дуалізм знаку, в якому пов'язувалися два компоненти, означник і означене, замінюється у Пірса тріадною моделлю, завдяки введенню ним у структуру знака інтерпретанти. Інтерпретанта є явищем-посередником, що виконує функцію інтерпретації. Важливість інтерпретанти полягає у тому, що вона дає можливість подолати дуалізм, властивий розумінню знака в новочасній філософії. Для Пірса знак має значення, лише зазнаючи інтерпретації. Інтерпретанта є основним компонентом знака, вона встановлює, в якому відношенні щось заміщує щось інше. Якщо для модерної семіотики знак є ізольованою сутністю, може існувати окреме слово, чи окрема думка, то знак у Пірса ніколи не існує ізольовано, але в певній павутині, сітці. Знак отримує своє значення завдяки зв'язку з іншими знаками та інтерпретанті. Семіотичний підхід Пірса є скоріше голістським, ніж атомістичним.

Якщо модерний знак виникає і функціонує у просторі пізнання, покликаний фіксувати ідеї й повідомляти їх, то знак у Пірса передбачає соціальний простір, структурований різними позиціями передавача й отримувача інформації. Важливою інновацією Пірса було те, що він ввів у теорію знаків ще й адресата, для якого знак є інструментом розуміння того, що мав на увазі спостерігач-адресант. Одним з головних об'єктів семіотики Пірс зробив семіотичний процес, комунікацію, яку він назвав семіозисом.

Вплив Пірса на подальший розвиток філософських ідей відбувався у трьох напрямках: у прагматизмі, логіці та вченні про знаки. У логіці ідеї Пірса високо оцінювали Б.Расел та Е. Шрьодер, прагматичні ідеї розвинули В. Джеймс, Дж. Д'юї та ін. Семіотичні напрацювання Пірса певний час не мали попиту і були відомі лише небагатьом його кореспондентам. Перший огляд його семіотичних праць дали Огден і Річардс у своїй відомій праці «Значення значення». У листах до Леді Велбі Ч. Огден писав про своє захоплення Ч. Пірсом [18, с. 188], особливо його екзистенційними графами. У 1938 р. вийшла перша систематична теорія знаків Ч. Моріса, в

якій той розвивав і модифікував ідеї Ч. Пірса. Іноді його величають засновником семіотики, що не зовсім точно, адже те, що він пропонує, не містить у собі майже нічого оригінального, основні ідеї він переймає, чого і сам не приховує, у свого попередника. Його назви для вирізнених Пірсом ще у ранній статті розділів логіки, а саме – синтаксису, семантики і прагматики – стали загальними. Пірса він називав передвісником століття символів. Можна говорити про вплив Пірса на засновника символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда та на В. Декомба, який побачив у триадній логіці Пірса логіку соціального зв'язку. Семіотику Пірса застосовують у дослідженні літературних, музичних чи мистецьких текстів, у розробках штучного інтелекту [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Atkin Albert. Peirce's Theory of Signs. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2013.
2. Carl R. Hausman, Value and the Peircean Categories. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 1979, Vol. 15, No. 3, Summer, pp. 203–223
3. Collected Papers of Charles Sanders Peirce, 8 vols. / eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss (vol. 1–6), Arthur W. Burks (vol. 7–8). Cambridge : Harvard University Press, 1931–1936, 1957–1958.
4. Greenlee Douglas. Peirce's Concept of Sign. The Hague : Mouton, 1974. 148 p.
5. Liszka J. A General Introduction to the Semeiotic of Charles S. Peirce. Bloomington I.N : Indiana University Press.
6. Murphey M. The Development of Peirce's Philosophy. Cambridge : Harvard University Press, 1961.
7. Paul Burgess. Why Triadic? Challenges to the Structure of Peirce's Semiotic. URL: <http://www.paulburgess.org/triadic.html#fn01>
8. Peirce C. S. Chance, Love and Logic. London : Routledge, 1923. 318 p.
9. Savan D. An Introduction to C.S. Peirce's Full System of Semeiotic. Toronto : Toronto Semiotic Circle, 1988.
10. Short T. L. The Development of Peirce's Theory of Signs. *The Cambridge Companion To Peirce*. Cheryl Misak (Ed). 214–240. Cambridge : Cambridge University Press.
11. The Essential Peirce. Selected philosophical writings. Indiana university press. Nathan Houser and Christian Kloesel (Eds.). 1992. V. 1

12. Апель К. О. Трансформация философии. Москва : Логос, 2001. 344 с.
13. Асмус В. Ф. Проблема интуиции в философии и математике: Очерк истории. XVII – начало XX вв. Москва, 1963. 312 с.
14. Декомб В. Інституції сенсу. Київ : Український Центр духовної культури, 2007. 368 с.
15. Мельвиль Ю. К. Чарльз Пирс и прагматизм. Москва, 1968. 500 с.
16. Нёт Винфрид. Чарлз Сандерс Пирс Критика и семиотика. 2001. Вып. 3/4. С. 5–32.
17. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000.
18. Victoria Lady Welby. Signifies and language. *Foundations of semiotics* V. 5 John Benjamins publishing company Amsterdam/Philadelphia.

REFERENCES

- Atkin, Albert. (2013). Peirce's Theory of Signs. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Carl, R. (1979). *Hausman, Value and the Peircean Categories*. Vol. 15, No. 3 (Summer). P. 203-223.
- Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. (1931). 8 vols. Charles, Hartshorne and Paul Weiss (Eds.: vol. 1-6). Arthur, W. Burks (Eds.: vols. 7-8). Cambridge: Harvard University Press.
- Greenlee, Douglas. (1974). *Peirce's Concept of Sign*. The Hague: Mouton, 1974.
- Liszka, J. (2011). *A General Introduction to the Semeiotic of Charles S. Peirce*. Bloomington I. N: Indiana University Press.
- Murphey, M. (1961). *The Development of Peirce's Philosophy*. Cambridge M.A.: Harvard University Press.
- Paul, Burgess. *Why Triadic? Challenges to the Structure of Peirce's Semiotic*. URL: <http://www.paulburgess.org/triadic.html#fn01>
- Peirce, C. S. (1923). *Chance, Love and Logic*. London. Routledge, 1923. 318 p.
- Savan, D. (1988). *An Introduction to C. S. Peirce's Full System of Semeiotic*. Toronto: Toronto Semiotic Circle.

Short, T. L. The Development of Peirce's Theory of Signs. In *The Cambridge Companion To Peirce*. Cheryl, Misak (Ed). Cambridge: Cambridge University Press. P. 214-240.

The Essential Peirce. (1992). *Selected philosophical writings*. Indiana university press. V.1

Apel, K. O. (2001). *The transformation of philosophy*. Moscow: Logos, 2001. early XX centuries. M., 1963. [In Ukrainian].

Dekomb, V. (2007). *The Institutions of Meaning*. K. Ukrainian Center for Spiritual Culture. 368 p. [In Ukrainian].

Melville, Yu.K. (1968). *Charles Pierce and pragmatism*. Moscow. 500 p. [In Russian].

Noth, Winfried. (2001). Charles Sanders Pierce. *Criticism and Semiotics*. Issue 3/4, 5-32. [In Russian].

Pierce, Ch. S. (2000). *Beginnings of pragmatism*. SPb.: Laboratory for Metaphysical Research, Faculty of Philosophy, SPbSU; Aletheia, Vol. 1. [In Russian].

Victoria, Lady Welby (1985). *Signifies and language*. Foundations of semiotics V. 5 John Benjamins publishing company Amsterdam/Philadelphia.

Taras Mamenko

Post-Graduate Student, H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: zlokara@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1189-5711>

Semiotic categories of Pierce

Abstract

The article considers the semiotic categories of Pierce: Firstness, Secondness, Thirdness. Their development led Pierce to critique the modern theory of the dual sign and to construct the logic of relations in the structure of the sign based on the triad of sign, object, and interpretant. The modern dualism of the sign, in which the two components, the signifier and the signified, were connected, is replaced by Pierce's process model, due to his introduction of interpreters into the structure of the sign. Peirce drew on the methodological

implications of the four incapacities—no genuine introspection, no intuition in the sense of non-inferential cognition, no thought but in signs, and no conception of the absolutely incognizable—to attack philosophical Cartesianism. This allows Pierce to rethink the classical atomistic concept of language and show that a sign does not exist in isolation as a single idea or symbol, but is always woven into a grid of other signs. Thus, Pierce's approach demonstrates a holistic approach to language and reality as a system of signs. For Pierce, the concept of semiosis was a central concept of his semiotic theory. According to Pierce, no object functions as a sign until it is perceived as such. Each sign is able to generate an interpreter, and this process is almost endless. The idea of semiosis expresses the very essence of the relationship between the sign and the outside world - the object of representation exists, but it is inaccessible, as if «hidden» in a series of semiotic mediation. However, knowledge of this object is possible only by studying the signs generated by it. To know what a given sign denotes, the mind needs some experience of that sign's object, experience outside of, and collateral to, that sign or sign system. In that context Peirce speaks of collateral experience, collateral observation, collateral acquaintance, all in much the same terms.

Keywords: *semiotics, semiosis, sign, meaning, symbol, category, monad, dyad, triad, pragmatism, language.*